

ĽUDSKÉ HODNOTY, ETIKA, UDRŽATEĽNOSŤ A KVALITA ŽIVOTA: TEÓRIA A PRAX

MIKULÁŠ HUBA, Geografický ústav SAV, Bratislava

HUBA, M.: Human Values, Ethics, Sustainability and Quality of Life: Theory and Praxis
FILOZOFIA 62, 2007, No 8, p. 675

The article deals with human values and ethical aspects as related to the sustainability and quality of life. Sustainability and higher quality of life should not only mean the simple biological survival, reducing human being to a spiritless creature or a materialistic, pragmatic and/or technocratic construct. Being inspired by the ideal of humanism and influenced by the environmental ethics, sustainable living should be the one based on harmony and on environmentally friendly satisfying of all relevant needs. Sustainable living should satisfy human expectations, and endorse such a use of human resources, which would not endanger the protection and restoration of natural resources. The article deals with the above-mentioned aspects from the theoretical, as well as practical points of views, making use of the ideas coming from different research fields.

Keywords: Human Values – Expectations – Environmental Ethics – Sustainability – Quality of Life – Theory – Praxis – Philosophy – Sociology – Geography

Úvod. Výskumom ľudských hodnôt v kontexte osobnosti človeka, jeho myslenia a konania, ako aj v kontexte príbuzných pojmov a konceptov sa dlhodobo zaoberá filozofia a filozofia, v aplikácii na sociálne skupiny najmä sociológia, v menšej miere aj sociálna antropológia, etnológia či humánna geografia. U nás pozri napr. ([3]; [11]; [12]; [20]; [21]). Hodnoty a hodnotové orientácie jednotlivcov i sociálnych skupín sú však frekvencovaným predmetom záujmu nielen autorov z uvedených disciplín, ale aj autorov zaoberajúcich sa problematikou životného prostredia, trvalej udržateľnosti a kvality života (pozri napr. [25]; [29]; [30]; [18]; [7]; [8]; [9]; [10]; [16] a i). Podľa posledného z citovaných autorov hodnotové orientácie predurčujú fungovanie politického, ekonomického i právneho systému. Logicky z toho vyplýva, že bez poznania prevažujúcich hodnotových orientácií, ktoré sú zásadným hýbateľom a spolutvorcom postojov v populácii, nemôže byť uvažovanie o stave a perspektívach životného prostredia, ale ani o smerovaní k trvalej udržateľnosti úplné a seriózne.

Teória hodnôt vytvorila koncepcie, z ktorých nás v danej súvislosti zaujímajú predovšetkým dve línie: Prvá je známa ako teória postmaterialistických hodnôt. Je pozoruhodná niekoľkonásobne potvrdenými empirickými výskumami, ktoré sa uskutočňujú v ostatných vyše dvadsiatich rokoch v USA i v krajinách západnej Európy. Druhá línia je známa ako teória hodnôt priaznivo naklonených pozitívnemu riešeniu problému životného prostredia a súvisí s diskusiou na tému antropocentrizmus verus biocentrizmus.

Postmaterializmus je príznačný najmä pre mladšie generácie, ktoré nezažili vojnu a sociálne neistoty predvojnovaj i povojnovaj reality. V porovnaní s generáciou ich rodi-

čov a starých rodičov sa čoraz menej orientujú na materiálne statky, konzum a výkon za každú cenu a naopak, vyššie miesto v ich hodnotovom rebríčku zaujímajú hodnoty, ktoré, povedané s J. Vavrouškom [29], sú kompatibilné s predstavou trvalo udržateľného spôsobu života. Ako potvrdzujú výsledky opakovaných výskumov v spomínanom vyše dvadsaťročnom vývojovom rade, postmaterialisticky orientovaných jednotlivcov a skupín v populácii pribúda, a to najmä medzi mladými ľuďmi. To svedčí o tvorbe a upevňovaní nových postojov, zodpovedajúcich postupnému prechodu reality západného sveta z éry industriálnej do éry postindustriálnej, alebo, povedané a A. Tofflerom [27], z civilizácie Druhej vlny do civilizácie Tretej vlny.

Podľa definície psychológov (pozri napr. [21]) hodnoty sú normami vyjadrujúcimi zovšeobecnené vlastnosti určitej skupiny javov, ktoré sa uplatňujú v ľudskom rozhodovaní medzi alternatívami správania. Sú vyjadrením presvedčenia o dôležitosti transsituačného cieľa na rozdiel od postojov, ktoré vyjadrujú vzťah ku konkrétnej situácii.

Vytváranie hodnôt prebieha na základe subjektívneho spracovania vzorcov, modelov a očakávaní vo výchove, najmä v prvých rokoch života. Dospelý jedinec disponuje tisíckami postojov k jednotlivým špecifickým objektom, situáciám a javom, ale iba niekoľkými desiatkami inštrumentálnych hodnôt, ktoré tak predstavujú základné princípy, ktorými sa vo svojom živote riadi. Hodnota teda predstavuje veľmi zhustený, efektívny prostriedok na opis a vysvetlenie podobností a rozdielov medzi jednotlivcami, skupinami, národmi a kultúrami. Hodnoty predstavujú dynamický konštrukt, ktorý má silnú motivačnú zložku a zahŕňa kognitívne, efektívne a konatívne prvky správania. Ako uvádza V. Rosová [21], hierarchia hodnôt sa považuje za najspoločnejší prognostický znak vyjadrujúci, či sa človek dokáže správať v súlade s prostredím. Komplexnosť prostredia si vyžaduje simultánne sledovanie celej štruktúry hodnôt a balansovanie v jej rámci. Človek so svojím hodnotovým systémom je neustále konfrontovaný s alternatívami, vonkajšími tlakmi a vývojovými zmenami. Aj preto problémy s hodnotami nespočívajú ani tak v správnom výbere ako skôr v schopnosti jednotlivca vyrovnáť sa s ambivalentnosťou ako implicitnou vlastnosťou každého systému a následne s frustráciami, ktoré z tejto zážitkovej ambivalencie hodnôt vyplývajú.

E. Smolková [22] vidí príčinu súčasnej „krízy hodnôt“ v tom, že hodnoty našej racionálnej (či racionalistickej? – M. H.) spoločnosti sa stali hodnotami bez ontologického zakotvenia a ako také sa mohli stať funkčnými len v individuálnom bytí. Bez „garanta hodnôt“ (akým bol v minulosti Boh) sa postupne vytráca aj hierarchia hodnôt, a tak vedľa seba existujú rôzne hodnotové štruktúry, poriadky či rozličné normatívne predstavy, ktoré môžu byť vo vzájomnom protiklade, resp. môžu byť hodnotami dvoch rovín ľudského života, napríklad pracovnej a súkromnej. V každej z nich sa môžeme riadiť inými hodnotovými princípmi, a to vedome. Kedysi sa podobné správanie v spoločnosti hodnotilo ako schizofrenické, dnes je označované za pragmatické.

Oboznámenie sa súčasného človeka s hodnotovými systémami iných, predovšetkým východných kultúr, malo za následok to, že hodnotová pluralita sa zväčšila a rôzne hodnotové princípy, často vytrhnuté z kontextu pôvodnej hodnotovej štruktúry, „zaplňujú“ hodnotové vákuum alebo jednoducho individuálnu potrebu jednotlivca vyrovnáť sa s určitou skutočnosťou, ktorú jeho hodnotový systém nereflektuje, a ak, tak spôsobom, ktorý je pre neho neakceptovateľný.

Nezmieriteľné protirečenia rôznych hodnotových poriadkov akoby sa v individuál-

nom bytí stierali alebo, presnejšie, znevýrazňovali. Tento jav patrí pravdepodobne k rozširovaniu sféry individuálnej slobody v súčasnej spoločnosti. Voľba axiologického a etického rámca nám nie je normatívne predpísaná ani predpísateľná. Je síce podmienená výchovou, spoločnosťou a hodnotami v nej platnými, ale ovplyvňuje ju šírka výberu hodnotových alternatív, naše vedomosti a schopnosti pretransformovať „nové“ hodnoty do hodnotového rámca. Ďalším fenoménom, ktorý komplikuje súčasnú situáciu vo sfére hodnôt, je vznik nových hodnôt a jeho dynamika. Nové hodnoty vznikajú na základe očakávaní, v našom prípade napríklad environmentálnych, ktoré sa môžu naplniť po vzniku a v procese akceptácie environmentálnych hodnôt. Pred niekoľkými desaťročiami v rámci tradičnej axiológie takéto hodnoty nejestvovali. Hodnotové štruktúry (v našom prípade humánne či, lepšie, rýdzo antropogénne – M. H.) sa „stretávajú“ a vyrovnávajú s novými hodnotami (environmentálnymi). Ako upozorňuje český filozof J. Šmajš ([26], 221), dlhodobo sa zaoberajúci ontologickými aspektmi ohrozenosti kultúry (a spolu s ňou i prírody, z ktorej kultúra vyrastá a na ktorej zároveň parazituje): „Filozofia... nemá žiadnu skúsenosť s ekologickou problematikou. Príliš dlho rozvíjala antropocentrické a úzko sociálne motívy, preto nemôžeme očakávať, že si rýchlo osvojí schopnosť reflexie úplne neznámeho typu krízy. To však neznamená, že tematizácia tejto krízy nie je už dnes najzávažnejšou filozofickou a politickou témou. Ak ju bude filozofia ignorovať alebo banalizovať, hrozí jej nebezpečenstvo, že teoreticky a spoločensky prepadne, stane sa čiastočnou sociokultúrnou vedou s minimálnym vplyvom na osud kultúry.“ Ako hovorí v doslove k publikácii citovaného autora slovenský filozof E. Višňovský [31], otázka bytia sa v modernej dobe kládla prevažne antropocentricky, t. j. s dôrazom len na človeka a jeho blaho, úžitok, dobro. Ontologickú koncepciu, ktorá sa snaží takýto jednostranný prístup prekonať, identifikuje citovaný autor v rámci novo vzniknutej oblasti filozofie – ekofilozofie či environmentálnej filozofie (70. roky 20. storočia). Ekofilozofia sa zrodila zo záujmu filozofov o aktuálne dianie v tomto svete a zo starosti o jeho „osud“, no aby to všetko pochopila, musela obnoviť ontologické myslenie, ktoré by nebolo zaťažené predchádzajúcou abstraktnosťou a antropocentrizmom. Na margo hodnôt a ich zmeny v meniacom sa svete posledne citovaný autor konštatuje, že každé úsilie o zmenu hodnôt (žiaducim smerom – M. H.) je v princípe správne, pretože ak chceme zmeniť našu kultúru (v širokom chápaní ako ľudskú činnosť prejavujúcu sa pretváraním prírody – M. H.), t. j. systém s vnútornou informáciou, musíme zmeniť jeho informáciu, t. j. duchovnú kultúru, pričom jednotlivé hodnoty predstavujú len časť systému nazývaného kultúra. Uvažujúc o zmene hodnôt musíme zároveň uvažovať o zmene celého zložitého systému. Bez toho by zmena niekoľkých jeho prvkov, v našom prípade hodnôt, nebola dostatočná.

Podľa etnológa a sociálneho antropológa J. Podobu [20] súvisia problémy hodnôt s tým, že jedným z charakteristických znakov moderného človeka 20. storočia je jeho nerealistická miera očakávaní. Čoraz vyššie očakávania, ktoré u svojich členov moderná spoločnosť systematicky vyvoláva, sú v každodennom živote jednoducho neuspokojiteľné. V praxi to potom znamená, že naplnenie ktoréhokoľvek z nich človek vníma iba ako výzvu k vystupňovaniu budúcich očakávaní. V znásobenej miere toto konštatovanie platí pre obyvateľov postkomunistických krajín.

V terminologickom súhrne tejto všeobecnej úvodnej časti by sme mohli konštatovať, že v súvislosti s problematikou hodnôt sa budeme stretávať o. i. s týmito kľúčovými pojmami:

Impakty a/alebo hybné sily: výchova, vzdelávanie, prostredie, motivácia, reklama, ekonomická, resp. sociálna situácia, politická, resp. ideologická propaganda či manipulácia.

Aktéri: rodina, škola, zamestnanie, obec, cirkev, kolektív, reklamné agentúry, masmédiá, politické subjekty, mienkotvorní jednotlivci.

Prejavy: povedomie, poznanie, potreby, postoje, túžby, očakávania, voľby, vzorce správania a ďalšie.

Hodnoty a súčasná (česko)slovenská realita. V súlade s J. Podobom [20] môžeme konštatovať, že deväťdesiate roky 20. storočia na Slovensku (ale nielen tu, minimálne v celom postkomunistickom bloku – M. H.) sú obdobím hodnotového chaosu, pôsobenia najrôznejších vzájomne konfliktných systémov, protikladných vývojových tendencií. V zneistenej spoločnosti sa po zániku stabilného „nehybného“ totalitného systému výrazne prejavuje strach zo slobody a zodpovednosti. V každodennom živote má ale podobu najmä strachu z chudoby, z nezamestnanosti a z budúcnosti, vo všeobecnosti strachu zo zmeny. Obrovským problémom slovenskej spoločnosti a jej hodnotových orientácií (či skôr dezorientácií – M. H.) a následných postojov sú pretrvávajúci mravný relativizmus, schizoidné protirečenie medzi slovami a činmi, alibizmus, pokrytectvo, farizejstvo, ako aj mentalita závislosti od štátu a moci, prerastajúca do efektu „stádovitosti“.

Navyše tu do hry vstupuje aj vyššie uvedený problém stále rastúcich očakávaní v protirečení s obmedzenými reálnymi možnosťami. Na troskách regionálnych kultúr sa v posledných desaťročiach presadzuje globálna masová kultúra. Liberalizácia a demokratizácia neskorofeudálnej spoločnosti a neskôr presadenie sa socialistického egalizmu spôsobili, že sa sociálnym vzorom modernej spoločnosti stali spotrebné modely nobility – nadspotreba a neobmedzenosť/nekritickosť konzumných očakávaní. Vzrast blahobytu umožňuje v bohatých krajinách realizovať ostentatívny konzum relatívne širokým vrstvám obyvateľstva. Sociálne a kultúrne vzory sú čoraz viac sprostredkované mediálne šírenou globálnou masovou kultúrou, v dôsledku čoho ďalej rastie tlak na konzumné očakávania. Pod týmto tlakom je schopnosť konkurencie iných hodnotových systémov a postojov – napr. postojov blízkych uvedomelej skromnosti a absencii prílišnej a škodlivej nadspotreby – skutočne problematická a výrazne menšinová.

Problémy s hodnotami. Väčšina ľudí bude s najväčšou pravdepodobnosťou v abstraktnej rovine deklarovať podporu „pozitívnych“ hodnôt. Ale len menšina populácie žije týmito hodnotami vo svojom vlastnom osobnom a skupinovom či sociálnom živote. Prečo je to tak? Prečo sa v reálnom živote tieto hodnoty menia, ustupujú do úzadia, či dokonca „umierajú“?, pýta sa chorvátsky autor V. Lay [15]. A vzápätí si odpovedá: „Ľudské bytosti majú rôzne, dokonca paradoxné či vzájomne protirečivé záujmy. Celé spektrum týchto záujmov je viac či menej v protiklade k týmto (trvalo) udržateľným kultúrnym hodnotám. Pragmatické východisko spočíva v tom, že (trvalo) udržateľné hodnoty sa stanú celospoločensky akceptované, či dokonca žiaduce vtedy, keď začnú korešpondovať so záujmami ľudí. Takéto ‚hodnotozáujmy‘ musia mať taký charakter, že budú ovplyvňovať ich životy a predurčovať ich voľby“.

Za jednu z hlavných prekážok v smerovaní k (trvalej) udržateľnosti označuje M. Huba [7] plytký (povrchný) prístup konzumnej spoločnosti k fundamentálnym hodnotám, ale aj príliš antropocentrickú interpretáciu anticko-židovsko-kresťanských základov našej filozofie čiže, lepšie povedané, celej našej euro-americkéj civilizácie, tradíciu neudržateľného spôsobu reflektovania reality a jej vývoja v myslení i konaní, tradíciu neudržateľných spotrebiteľských vzorcov – konzumerizmus, moderný hedonizmus, holdovanie tzv. umelým hodnotám, prehnaný individualizmus, nedostatok zmyslu pre solidaritu, ako aj pretrvávajúcu dominanciu pragmatizmu a technokratizmu v duchu Tofflerovej *Druhej vlny*. Charakteristické sú tiež nadradovanie dlhodobu neudržateľných, rýdzo ekonomických záujmov nad environmentálne, etické a iné mimoekonomické záujmy, ako aj preferovanie individuálnych, skupinových či stranických záujmov pred nadstraníckymi a celospoločenskými záujmami. Na túto tému si V. Brožík [3] kladie podnetnú otázku: „Kofkokrát nám v minulosti i dnes naše európoцентриčné ponímanie hodnotových priestorov nedovolilo spoznať a pochopiť hodnotové svety iných civilizácií, a tak napokon oceniť aj skutočné prednosti európskej kultúry, ktoré nám môžu byť zjavné iba v porovnaní?“

J. Fanta [5] konštatuje, že z filozofického uhlu pohľadu krátkozraká či prezentistická orientácia európskej spoločnosti je plná protirečení a z nich vyplývajúcej problémov. Od Platóna a Aristotela hľadá filozofia odpovede na základné otázky ľudského života: Čo je dobro?, Čo je to ľudské šťastie?, Čo dáva zmysel životu? Ale vo všetkých historických obdobiach dáva jednu nedvojzmyselnú odpoveď: Bohatstvo a moc neprinášajú šťastie a spotreba sama osebe nedáva životu zmysel.

Ľudia sú schopní žiť materiálne nenáročne, keď cítia a vedia, že nežijú zbytočne [13]. V tejto myšlienke by sa dalo pokračovať poukazom na to, že „over-shopping“ a „over-consuming“ bývajú diagnostikované ako psychická porucha. A ak to aj nie je jav priamo patologický, minimálne je to príznak potreby kompenzovať niečo podstatné a nedostatkové, čeliť frustrácii či traume.

Jedna zo skeptických environmentalistiek Slovinka W. Ogorelac-Wagner na nás v tejto súvislosti apeluje: „Veľmi by som sa prihovárala za akčne orientovaný prístup. Púhe filozofovanie o hodnotách, o morálke, o etike a podobne nás neprivedie tam, kam sa chceme dostať – práve naopak. Bude to ďalej vyčleňovať a marginalizovať časť s nás, kým zvyšok spoločnosti si aj tak pôjde svojou cestou. Ľudia si chcú užiť dňa v maximálnej možnej miere, čo je vo svojej podstate veľmi dekadentné, ale zároveň to umožňuje unik pred ťarchou myslenia na budúcnosť“ [1].

Hodnoty zlučiteľné s predstavou (trvalo) udržateľného spôsobu života. Podľa J. Podobu [20] vzťah hodnotových systémov a spoločenského vývoja nemožno exaktne podchytiť merateľnými dátami, je však kľúčovým momentom pochopenia podmienok a potenciálu akceptácie implementovania zásad, ako aj stratégie (trvalo) udržateľného rozvoja (TUR) v konkrétnej spoločenskej situácii, v konkrétnej spoločenskej skupine, na konkrétnom území, v konkrétnej lokalite. Hodnotový chaos vytvára mimoriadne nepriaznivé podmienky pre implementáciu zásad TUR. Ani vzdelanejšie urbánne spoločenské vrstvy nechápu TUR ako cestu k zlepšeniu kvality života spoločnosti a rozvoja problémových regiónov Slovenska, ale skôr ako koncept limitujúci rozvoj, a teda aj ich osobný blahobyť.

K podobnému záveru dospieva humánný geograf V. Ira [11], keď konštatuje, že

konceptia (trvalo) udržateľného rozvoja je do veľkej miery spätá s normami a hodnotami, ktoré pramenia z kultúrnych tradícií a zodpovedajú charakteristikám prostredia, s ktorým ten-ktorý jednotlivec či komunita prichádzajú do styku. V uplynulých rokoch sa hodnotové orientácie a postoje verejnosti vo vzťahu k rozvojovým problémom menili veľmi rýchlo. Jedným z dôvodov je fakt, že ľudia si uvedomujú – v rozsahu, ktorý nemá v histórii ľudstva obdobu – schopnosti ľudského spoločenstva meniť životné prostredie radikálne, často k horšiemu a často tiež nezvratne.

Na jednej strane toto poznanie významne ovplyvňuje hodnotové orientácie a postoje k sociálnemu, ekonomickému, kultúrnemu i prírodnému prostrediu, na druhej strane tu hrá významnú úlohu násilné či rafinované manipulovanie s hodnotami a s ich prezentáciou. Aj keď postoje k životnému prostrediu a ich vývoj môžu reflektovať nové problémy, sú v rôznej miere aj odrazom minulosti. Mnohé z nich majú svoje korene hlboko v kultúre posledných niekoľkých storočí industriálnej éry. Skúsenosť, znalosti a hodnotová orientácia významnou mierou ovplyvňujú naše vzorce správania. Podľa V. Laya [15] etické hodnoty kompatibilné s (trvalo) udržateľným spôsobom života predstavujú kultúrally globálny koncept, ktorý presahuje parciálne koncepty (napr. environmentálny, ekonomický a pod.). Je príznačné, že hodnoty v tejto oblasti skôr deklarujeme, než praktizujeme v sociálnej praxi. Ako konštatuje ten istý autor, moralistický prístup k problematike hodnôt zlučiteľných s predstavou trvalo udržateľného spôsobu života je evidentne neproduktívny. Sociálne postoje a správanie, myslenie a konanie nie sú determinované iba morálkou. A nejestvuje ani jediná etická šablóna, jediný univerzálne platný súbor morálnych zásad, ktoré by boli v plnom rozsahu záväzné pre každého v akomkoľvek čase a kdekoľvek.

Avšak v srdciach a mysliach ľudí jestvuje určité povedomie o (trvalo) udržateľnom spôsobe života. Pritom táto predstava zahŕňa okrem vízií projektovaných do budúcnosti aj určité hodnoty, zviazané s tradičnými vidieckymi spoločenstvami, ako aj určité hodnoty zdedené po desaťročiach tzv. reálno-socialistickej praxe.

V našom kultúrnom okruhu ovplyvnilo hodnotové orientácie ľudí najmä kresťanstvo so svojou dvetisícročnou tradíciou a prirodzeným aj inštitucionalizovaným vplyvom. O príspevku kresťanstva k transformácii hodnotového systému sa podnetne vyjadril kazateľ a humánný geograf J. Szóllós: „Ekologická kríza je veľkou výzvou pre teológiu a kresťanstvo druhej polovice 20. storočia. Ťažká kritika kresťanstva a kresťanskej kultúry ako údajne jedného z pôvodcov súčasnej ekologickej krízy vyvolala diskusie medzi teológmi a kresťanmi o prístupe Biblie a kresťanstva k životnému prostrediu. Výsledky tejto diskusie podporujú názor, že kresťanstvo nie je priamo zodpovedné za súčasnú ekologickú krízu, ale je zodpovedné za svoje mlčanie a pasivitu pri riešení environmentálnych problémov“ ([23], 32 – 34).

Diskusie o týchto otázkach sa po páde oficiálnej ateistickej štátnej ideológie začala s dvadsaťročným, až tridsaťročným oneskorením aj v našich krajinách. Popri tradičnej kritike konceptu „panstva“ nad prírodou (napr. slovenský ekológ a ekofilozof M. Lisický [16]) sa v diskusii objavili aj nové aspekty. Niektorí kritici, napr. slovenský filozof T. Münz [17], zdôrazňujú, že kresťania zlyhali v uplatňovaní základných princípov kresťanského spôsobu života, ktorý je založený na hodnotách odriekania, striedmosti a pokory. Ani títo a ďalší kritici neodmietajú kresťanstvo ako také, ale riešenie vidia skôr v jeho návrate k jeho vlastným originálnym morálnym hodnotám.

Ako konštatuje J. Szöllös, „je nepopierateľným faktom, že kresťanstvo hralo spolu s ďalšími vplyvmi dôležitú úlohu pri utváraní súčasnej neutržateľnej hodnotovej orientácie modernej západnej spoločnosti. Na druhej strane však snahy smerujúce k (trvalej) udržateľnosti vznikli v tejto istej spoločnosti a boli čiastočne inšpirované aj kresťanstvom. Kresťanstvo by preto mohlo pomôcť nájsť adekvátne odpovede na vynárajúce sa relevantné teologické otázky. Narušené vzťahy v tejto oblasti a pokračujúca snaha človeka dostať sa na pozíciu Boha sú z pohľadu kresťanstva jadrom globálnych problémov a ekologickej krízy“ [24]. Podľa citovaného autora nemôže kresťanstvo priniesť nový hodnotový systém. Kresťanstvo by však malo (mohlo) prehodnotiť aplikáciu „starých hodnôt“, vyplývajúcich z Desiatich božích prikázaní, a zamerať sa na lásku a nesebecké postoje k ľudským bytostiam (k svojim blíznym) a rozšíriť ich na celé stvorenstvo. Tieto hodnoty sú večné, a teda skutočne trvalo udržateľné.

Skeptici tvrdia, že nik nedokáže posúdiť, ktoré hodnoty, resp. ich uplatňovanie, sú pozitívne, a ktoré negatívne. Zaštitujúci sa liberalizmom argumentujú, že každý jednotlivec najlepšie pozná svoju hodnotovú orientáciu a pokiaľ mu je to umožnené, tak sa v súlade s ňou aj správa. Akékoľvek volanie po hľadaní, šírení a podporovaní hodnôt zlučiteľných s predstavou (trvalo) udržateľného spôsobu života označujú v lepšom prípade za utópiu či stratu času, v horšom za sociálne inžinierstvo. Dejiny ľudských snažení, analýza posolstva hlavných svetových náboženstiev, odkaz veľkých mysliteľov, princípy a kritériá (trvalej) udržateľnosti, ale aj najdôležitejšie dokumenty prijaté svetovým spoločenstvom dávajú za pravdu niečomu inému, keď vyzývajú okrem iného k sociálnej spravodlivosti, k nenásiliu, k solidarite, k altruizmu, k tolerancii, k láske k blížnemu, k empatii, k zmyslu (aj) pre dlhodobé následky našich aktivít, k úcte k životu i stvorenstvu v jeho úplnosti, k symetrii či reciprocite medzi ľudskými právami a zodpovednosťou, k rastúcej váhe priamej či participatívnej demokracie, k jednoduchosti a skromnosti, k (trvalo) udržateľnej spotrebe a dobrovoľnému sebaobmedzovaniu, k orientácii na budúcnosť, ku kontinuite ľudských snažení, k ekonomike s ľudskou a zároveň „prírode blízkou“ tvárou, k dobru a kráse, pokiaľ možno v ich jednote, k viere a nádeji, že dobro a láska zvíťazia nad lžou a nenávisťou, k viere v zmysel života a zodpovednosti za to, ako ho prežijeme.

A ešte čosi: Je také isté v dnešnom svete neustále relativizovanej pravdy a masovej manipulácie s vedomím a myslením ľudí, že naše správanie je skutočne slobodné? Je naozaj liberalizmus bez akýchkoľvek morálnych rámcov, obmedzení či prikázaní vyčerpávajúcou odpoveďou na večnú otázku o ľudskom šťastí, sebanaplnení a sebaaprekonaní? Zodpovedá tomu frekvencia psychických porúch, samovrážd, potratov, rozvodov a iných sociálno-patologických javov v našej západnej civilizácii? Nie sú sociálnymi inžiniermi a manipulátormi skôr tí, ktorí pod zástavou údajnej slobody premenili človeka na bezduchého konzumenta, konzumenta všetkého vrátane svojich sklamaní? (Pozri napr. prácu slovenského filozofujúceho žurnalistu E. Gindla [6].)

K zamysleniu nabádajú aj myšlienky a otázky, ktoré odzneli v pracovnej skupine *Values* v rámci Výročného valného zhromaždenia medzinárodnej organizácie ANPED (Aliancia Severu za trvalú udržateľnosť [1]), ktoré sa konalo v marci 2000 v Bratislave: „Prečo desať rokov po systémovej zmene v strednej a východnej Európe nemožno hovoriť o trvalo udržateľnom spôsobe existencie? Lebo ‚západný model myslenia‘ tlačí ľudstvo zlým smerom? Jestvuje mužský a ženský prístup k svetu a je západný spôsob mysle-

nia založený oveľa viac na mužskom prístupe než na komunikatívnej ženskej paradigme? Musí si ľudstvo uvedomiť svoju kolektívnu budúcnosť a potreby, aby našlo harmóniu s prírodou? Nebolo by treba reinterpretovať Bibliu vo vzťahu k problémom, ktoré nás zaujímajú? Čo sa stalo s procesom *Životné prostredie pre Európu*, keď sa z neho vytratila problematika ľudských hodnôt? Prečo sa pôvodnú víziu vývoja Európy, s ktorou prišiel Josef Vavroušek na prvej pan-európskej ministerskej konferencii v Dobříši, nedarí realizovať?”

Hľadanie východísk. Ako uvádza česko-slovenská dvojica environmentalistov a prognostikov P. Nováček a P. Mederly s kolektívom [19], posun hodnotových orientácií pozitívnym smerom môžu vyprovokovať minimálne tri faktory: a) strach – reálny strach z dôsledkov nášho spôsobu života môže so sebou priniesť zmenu ľudského správania. Ide však o prevažne vynútené, nedobrovoľné prijatie zmeny; b) osobná skúsenosť – až vlastná skúsenosť s negatívnym pôsobením určitého faktora môže viesť k zmene správania; c) vízia pozitívneho riešenia – je opakom pôsobenia strachu, dáva nádej, z ktorej môže prameniť vôľa pričiniť sa o dobrovoľnú zmenu správania. Cieľom je premeniť pozitívne vízie a slová na skutky, či už v duchu okridleného imperatívu *Mysli globálne, konaj lokálne!*, alebo masarykovskej koncepcie čínorodého humanizmu. Ako hovorí E. Kohák [14], nestačí len „myslieť zelene“, treba aj „zelené žiť“. Čo to znamená? Predovšetkým to znamená ochotu ísť proti prúdu: nie síce proti prúdu dejín, no predsa proti prúdu nášho veku: znižovať (a nie zvyšovať) spotrebu. Jedným z dvoch koreňov celej ekologickej krízy je sklon voliť vždy spotrebne najnáročnejší variant. „Žiť zelene“ znamená, voliť naopak variant ekologicke najohľadupľnejší. Vo svete sa v tejto súvislosti zaužíval mierne zavádzajúci pojem „dobrovoľná prostota“. Nejde však o to, aby sme všetci žili ako Gándhí. O čo teda ide? Ide o zmenu celkového zamerania ľudstva, o prechod od maximalizácie k optimalizácii: od absolútneho zamerania na čo najväčší objem spotreby k zameraniu na optimálne (t. j. environmentálne, surovínovo a energeticky čo najšetrnejšie a ľudsky čo najuspokojivejšie – M. H.) riešenia. V každej civilizácii a na každej spotrebnej úrovni stoja ľudia opakovane pred voľbou: Čo najviac, alebo čo najšetrnejšie? Predmet voľby môže byť veľmi odlišný v závislosti od kultúrneho či civilizačného rámca, v ktorom pôsobíme. Lenže, ako opäť upozorňuje E. Kohák [14], nejde ani tak o absolútne hodnoty; ide o smer voľby.

Za ekologickú voľbu či dobrovoľnú prostotu hovorí rad argumentov, ktoré vychádzajú ako z tzv. večných právd, tak aj z najnovších vedeckých poznatkov.

J. K. Baláž [2] považuje za jadro, princíp a hybnú silu riešenia ekologickej a s ňou súvisiacej mravnej krízy solidaritu v jej najširšom chápaní; a to nielen v rovine teoreticko-abstraktnej, ale predovšetkým ako solidárnu prax, vychádzajúcu z obnoveného svedomia a plne pochopenej osobnej zodpovednosti a spoluzodpovednosti. Podobný názor zastáva aj E. Gindl [6], keď hovorí, že globálny dialóg na podhubí spoločných a prelínajúcich sa hodnôt môže priniesť plody, keď sa pretnú dve roviny solidarity. Horizontálna solidarita, prejavujúca sa záujmom, súcitom, účasťou, empatiou, láskou k blížnemu, ochotou pomôcť, a vertikálna solidarita, ktorá je synonymom zodpovednosti, povinnosti chrániť a zveľaďovať zverené hodnoty v mene všetkých obyvateľov sveta. Ako ďalej hovorí ten istý autor, hodnotovo prínosnou súčasťou prevrstveného multiglobálneho dialógu sa v našom regióne môže stať aj dialóg environmentalistov a kresťanov, dvoch skupín ob-

čianskej spoločnosti, ktorých základne sú dosiaľ relatívne nezávislé od etablovaných štruktúr partokracie. Obe tieto skupiny sa stretávajú v presvedčení, že náš svet, naša planéta a jej biosféra (život) sú mystériom stvorenia. Je to zároveň presvedčenie, že vesmír, v ktorom vznikla a vyvíja sa naša modrá planéta, nie je jednoduchý stroj, ktorý ľudská vôľa môže ovládať a zneužívať, ale že je to *sacrum*, posvätná hodnota, ktorú ľudstvo musí chrániť, lebo je jej integrovanou súčasťou. Je to poznanie, že narušenie zázračnej harmónie nášho sveta môže vyústiť do budúcnosti, z ktorej sa človek, bytosť obdarená slobodnou vôľou a (ne)zodpovednosťou, vytratí ako rušivý faktor.

J. Vavroušek [29] sa pokúsil vymedziť kľúčové hodnoty (hodnoty typu A), ktoré sa spájajú s neúspechmi a úskaliaми industriálnej éry rozvoja civilizácie a stimulujú vznik regionálnych a globálnych problémov, nech už ich nositeľmi bol systém kapitalistický, alebo systém „budovateľov komunizmu“. Ako alternatívu k nim vytvoril paralelný systém hodnôt zlučiteľných s predstavou o (trvalo) udržateľnom spôsobe života (hodnoty typu B).

1. Alternatívou koristníckeho vzťahu k prírode je vedomie spolunáležitosti s prírodou.

2. Alternatívou jednostranného dôrazu na individualizmus a súťaživosti na jednej strane a jednostranného dôrazu na kolektivismus na strane druhej je vyvážený dôraz na jednotlivca a kolektív a na vyvažovanie súťaživosti kooperáciou.

3. Alternatívou posadnutosti ideou kvantitatívneho rastu je dôraz na kvalitatívny rozvoj ľudskej spoločnosti.

4. Alternatívou hedonistickej orientácie na konzumný spôsob života je dôraz na kvalitu života, uvedomelú skromnosť a odriekanie si zbytočných vecí.

5. Alternatívou jednostranného dôrazu na ľudské práva a slobody a erózie vedomia spoluzodpovednosti za beh vecí je rozvoj ľudských práv a slobôd pri rešpektovaní vedomia zodpovednosti, ktoré je s nimi spojené.

6. Alternatívou „pýchy rozumu“, spočívajúcej v jednostrannom dôraze na racionalitu a v preceňovaní rozsahu, hĺbky a spoľahlivosti znalosti ľudí a ich schopnosti predvídať a usmerňovať budúci vývoj, je opatrnosť pri všetkých zásahoch do prírody i do spoločnosti.

7. Alternatívou odcudzenia sa človeka vlastnému životu, ako aj oslabenia pudu sebazáchovy i spätných väzieb, umožňujúcich korigovať nesprávne alebo neúspešné konanie, je obnovenie pudu sebazáchovy u ľudí.

8. Alternatívou preferovania krátkodobých záujmov pred záujmami dlhodobými a trvalými, čiže života na úkor budúcich generácií, je rešpektovanie dlhodobých dôsledkov ľudskej činnosti.

9. Alternatívou netolerancie k názorom iných, ideologickej, náboženskej, rasovej či inej neznášanlivosti a tendencie riešiť problémy silou je vzájomná tolerancia, snaha o vcítenie sa do situácie obyvateľov iných krajín, riešenie problémov rokovaním.

10. Alternatívou rezignácie na spolurozhodovanie o spoločných záležitostiach je rozvoj participatívnej demokracie, spájajúcej prednosti reprezentatívnej demokracie so samosprávou (participatívnou demokraciou).

Podľa J. Vavrouška budúcnosť s veľkou pravdepodobnosťou závisí od toho, ako vysoko na svojom hodnotovom rebríčku umiestnime hodnoty typu B a do akej miery v sebe potlačíme hodnoty typu A.

Možno takýto scenár tvorby trvalo udržateľných hodnôt a záujmov organizovať?

Pravdepodobne je to možné prostredníctvom vzdelávania, právnych noriem a iných spoločenských nástrojov a/alebo prostredníctvom duchovnej aktivity cirkví, umelcov, médií či iných mienkotvorných aktérov. Problematike sa venuje príležitostná pozornosť aj na niektorých slovenských univerzitách (napr. niektoré fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Fakulta ekológie a environmentalistiky TU vo Zvolene, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Trnavská univerzita) i na niektorých pracoviskách Slovenskej akadémie vied (najmä spoločenskovedné ústavy, ale aj Geografický ústav SAV či Ústav krajiny ekológie SAV).

Záver. (Takmer) všetci uznávame, že otázka (trvalo) udržateľného života a budúcnosti stojí a padá s otázkou hodnôt, ale (takmer) nikto sa ňou nechce systematicky zaoberať.

Hľadanie hodnôt zlučiteľných s trvalo udržateľným spôsobom života je výzvou nielen pre filozofov a protagonistov príbuzných spoločenskovedných disciplín, ale aj pre náboženských kazateľov, aktivistov občianskych hnutí, umelcov, žurnalistov a v neposlednom rade i pre politikov.

LITERATÚRA

- [1] ANPED: *Minutes from the AGM (manusc)*. Bratislava 2000.
- [2] BALÁŽ, J. K.: Ekologická výzva k praxi solidarity (biblický a etický kontext). In: Huba, M.: *Náboženstvo – životné prostredie – hodnoty pre udržateľnú budúcnosť* (zborník z konferencie). Liptovský Ján, Bratislava: STUŽ/SR 2002, s. 81 – 84.
- [3] BROŽÍK, V.: *Hodnoty, normy a projekty sveta*. Bratislava: EPOCHA 1969, s. 154.
- [4] EUROPEAN ECOFORUM: *Bratislava Declaration*. Bratislava 2002.
- [5] FANTA, J.: *The Ecological Role of Forests and Forestry in Central European Landscapes*. Confer. Abst. IGU Regional Conference Praha 1994, s. 39.
- [6] GINDL, E.: Synergia nádeje. In: Huba, M.: *Náboženstvo – životné prostredie – hodnoty pre udržateľnú budúcnosť* (Zborník z konferencie). Liptovský Ján, Bratislava: STUŽ/SR 2002, s. 68 – 69.
- [7] HUBA, M.: Rio deklarácia a jej implementácia v podmienkach SR. In: *Trvalo udržateľný rozvoj v 21. storočí: aplikácia záverov z Rio-Summit 92 a Post – Rio procesu na Slovensku* (zborník z konferencie). Banská Štiavnica: KEAKE SAV 1994, s. 16 – 24.
- [8] HUBA, M.: Ľudské hodnoty kompatibilné s trvalo udržateľným spôsobom života. In: Nováček, P.: *Směrování k udržitelnému rozvoji*. Sborník přednášek. Olomouc: Univerzita Palackého 2000, s. 35 – 48.
- [9] HUBA, M.: Sustainability concept and environmentally oriented integrated sciences on landscape and society. In: *Ekológia (Bratislava): medzinárodný časopis pre ekologické problémy biosféry* = international journal of the biosphere, Vol. 23, Supplement 1, 2004, p. 69 – 76.
- [10] HUBA, M.: Quality and Sustainability of Life with a Special Emphasis on Regional Environmental Aspects. In: *Europa XXI: Central and Eastern Europe: changing spatial patterns of human activity*, no. 12, 2005, pp. 97 – 102.
- [11] IRA, V.: Value Orientation, Consumption Patterns, Expectations and Preconditions for Sustainable Development (Survey in 3 Regions within Slovakia). In: Huba, M.: *International Cooperation – the Approach to Sustainable Communities. International Conference Proceedings*. Bratislava: Academia Istropolitana STUŽ/SR 1999, p. 39 – 41.
- [12] IRA, V.: Quality of Life and Urban Space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). In: *Europa XXI: Central and Eastern Europe: changing spatial patterns of human activity*. No 12, 2005, p. 83 – 96.

- [13] KOHÁK, E.: *Zelená svatozář*. Praha: Sociologické nakladatelství 1998.
- [14] KOHÁK, E.: Turning Green: The Making of Minimalist. In: Huba, M. – Novacek, P.: *The World Perceived by the Heart of Europe*. Bratislava, Olomouc: Society for Sustainable Living and Palacky University Olomouc 2000.
- [15] LAY, V.: How to Communicate Ethical Values Compatible with a Sustainable Way of Life to the General Public, Social Elites and Thought – a Sociological Approach. In: Huba, M.: *International Cooperation – the Approach to Sustainable Communities*. AI Bratislava: STUŽ/SR 1999.
- [16] LISICKÝ, M.: Euró-panstvo v ochrane prírody. In: *Životné prostredie*, roč. XXIX, č. 4, 1995, s. 173 – 176.
- [17] MÜNZ, T.: Kresťanstvo a ekologická kríza. In: *Vesmír*, roč. 71, č. 3, 1992, s. 150 – 152.
- [18] NOVÁČEK, P.: Sustainable Development in the Czech Republic – 10 Years After. In: Huba, M.: *International Cooperation – the Approach to Sustainable Communities*. International Conference Proceedings. Bratislava: Academia Istropolitana STUŽ/SR 1999, p. 16 – 18.
- [19] NOVÁČEK, P. – MEDERLY, P. et al: *Strategie udržateľného rozvoje*. Olomouc: UP a STUŽ 1996.
- [20] PODOBA, J.: Sociálne a kultúrne vzory ako determinanty spotrebných modelov. In: Nováček, P.: *Perspektívy trvale udržateľného spôsobu života*. Olomouc 1997, s. 156 – 163.
- [21] ROŠOVÁ, V.: Environmental education: From nature protection towards sustainable development. Ways of democracy in education. Bratislava: IUVENTA 2001.
- [22] SMOLKOVÁ, E.: *Ekologický problém ako šanca*. Bratislava: Iris 2000.
- [23] SZÖLLŐS, J.: The Position and Role of Religion in the Transformation towards more Sustainable Value Orientations in the Region of CEE. In: Huba, M.: *International Cooperation – the Approach to Sustainable Communities*. International Conference Proceedings. Bratislava: Academia Istropolitana, STUŽ/SR 1999, p. 32 – 34.
- [24] SZÖLLŐS, J.: „Trvalo udržateľné“ kresťanstvo. In: Huba, M. (ed): *Náboženstvo – životné prostredie – hodnoty pre udržateľnú budúcnosť* (zborník z konferencie). Liptovský Ján, Bratislava: STUŽ/SR 2002, s. 22 – 25.
- [25] SZALAI, A.: The meaning of comparative research on the quality of life. In: Szalai, A. – Andrews, F.: *The Quality of Life*. Sage Beverly Hills, CA, 1980 pp. 7 – 24.
- [26] ŠMAJS, J.: *Ohrozená kultúra*. Banská Bystrica: Pro 2006.
- [27] TOFFLER, A.: *The Third Wave*. New York 1981.
- [28] VAVROUSEK, J.: Perspectives of Human Values Compatible with Sustainable Way of Living. In: Novacek, P. – Vavrousek, J.: *Human Values and Sustainable Way of Living*. Proceedings (in Czech). Olomouc: STUZ, UP 1993.
- [29] VAVROUŠEK, J.: Hľadání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. In: *Životné prostredie* XXXVIII, č. 6, 1994.
- [30] VICENÍK, K.: Deep Ecology – Quality of Life – Gaia. In: Huba, M. – Nováček, P.: *The World Perceived by the Heart of Europe*. Bratislava, Olomouc: Society for Sustainable Living and Palacky University Olomouc 2000.
- [31] VIŠŇOVSKÝ, E.: Príroda ako subjekt. In: Šmajš, J.: *Ohrozená kultúra*. Banská Bystrica: Pro 2006, s. 207 – 212.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého grantového projektu *Regióny a ich zmeny z hľadiska kvality a udržateľnosti života*, podporeného GP VEGA (GP č. 6042).

---

prof. RNDr. Mikuláš Huba, PhD.
 Geografický ústav SAV
 Štefánikova 49
 814 73 Bratislava 1
 SR
 e-mail: geoghuba@savba.sk